

Українська політика – іменник нежіночого роду?

Тамара Марценюк

Наближення чергових парламентських виборів дає нагоду торкнутися проблеми рівних можливостей доступу в Україні жінок – нарівні з чоловіками – до «великої» політики. Цю тему навіть у гендерних експертних колах порушують не так часто. Багато хто вважає її «безнадійною», і безнадійність ця, буцімто, є гендерно нейтральною, бо ж і далеко не всі чоловіки мають рівний доступ до політики. А взагалі, політика, мовляв, надто «брудна», надто корумпована сфера; її слід ретельно очистити, а вже тоді думати про рівні права у ній для жінок. Але якщо спробувати поза таким радше революційним підходом подивитися на політику як на публічну сферу, до якої українці та українки мають (чи радше повинні мати) рівний доступ, то постають питання:

- чому у Верховній Раді України протягом останніх двадцяти років ніколи не було хоча б 10% жінок?

- що заважає жінкам піднятися на найвищий щабель влади, адже вони мають не нижчий, аніж чоловіки, рівень освіти й однаковою мірою залучені до ринку праці, – у тому числі й до державної служби?

Щоби відповісти, спробуймо розглянути стан гендерних відносин у сфері політики на різних рівнях аналізу:

- міжнародному (порівняльному);
- локальному (української гендерної політики);

- партійному (ставлення українських партійних лідерів до питань інтеграції жінок на найвищі рівні влади);

- суспільному (громадська думка про участь жінок у політиці);

- активістському (залученість жіночих/феміністичних організацій до питань пропагування представництва жінок у політиці);

- індивідуальному (на рівні окремих важливих політичних акторів чи акторок, зокрема, найвідомішої політикині України Юлії Тимошенко).

Після цього доцільно подискутувати про те, що можна оперативно зробити, аби змінити ситуацію станом на осінь 2012 року. Щоправда, певна інформація у статті, написаній за кілька місяців до виборів, може застаріти на час її публікації.

Гендерна рівність у сфері політики: міжнародний рівень

Україна зрафікувала основні міжнародні документи щодо забезпечення рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків, визначивши забезпечення гендерної рівності як один із пріоритетів своєї державної політики. Долучившись до Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок (CEDAW) іще в 1980 році, Україна зобов'язана періодично звітувати про те, що було у поточний період зроблено для усунення дискримінації жінок. Останні Державний та Альтернативні звіти про виконання

в Україні Конвенції свідчать про те, що забезпечення рівних прав і можливостей для чоловіків і жінок в Україні є суперечливим. Як слушно зазначено у Державному звіті про виконання Конвенції, в Україні, з одного боку, зроблено «реальні кроки для створення механізму забезпечення прав і свобод жінок згідно із загальними міжнародними нормами забезпечення прав людини»; з іншого боку, «в країні ще не відбулася зміна ідеології відносно проблеми становища статей у суспільстві відповідно до світових тенденцій розвитку даного питання»¹.

Світлина Андрія Скакуба / УНІАН

До того ж, національний механізм із упровадження гендерної рівності (закони та відповідальні органи державної влади) не є чітким щодо визначення правових засад гендерних відносин та ефективним щодо їх дотримання і регулювання. У «Заключних коментарях Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок за підсумками захисту об'єднаної шостої та сьомої періодичної доповіді України про виконання Конвенції ООН з ліквідації всіх форм дискримінації жінок» (2010) наголошено, що

деякі з порушених проблем та рекомендацій, включених до попередніх Заключних коментарів <...>, були виконані недостатньою мірою. Насамперед це стосується <...> недостатнього представництва жінок у вищих ешелонах деяких сфер суспільного життя, а також браку застосування компенсаційних дій, наприклад, введення квот та інших тимчасових спеціальних засобів.

2000 року на проведеному ООН Саміті тисячоліття Україна приєдналася до «Цілей розвитку тисячоліття», одна з яких – це «забезпечення гендерної рівності» (зокрема, у політичній сфері та на ринку праці в Україні). У рамках цієї мети одним із завдань до 2015 року є «забезпечити гендерне співвідношення на рівні не менше 30 до 70 тієї чи іншої статі у представницьких органах влади та вищих щаблях виконавчої влади». Очевидно, що виконати це у зазначені строки майже неможливо. Згідно

з прогнозними розрахунками, Україна вже відстає від показників, запланованих для 2011 звітного року: досягти 20% жінок серед депутатів Верховної Ради України і 20% у складі членів Кабінету Міністрів України. Серед проблем – незавершеність гендерних перетворень, потреба розвитку гендерної статистики і надання доступу до інформації щодо стану гендерної рівності, недостатній рівень поінформованості про механізми розв'язання проблемних ситуацій, тривкі гендерні стереотипи у суспільстві, недостатній рівень розвитку соціально-побутової інфраструктури².

Втім, не лише міжнародні зобов'язання, а й міжнародні звіти демонструють абсолютно неприйнятний для європейських суспільств стан гендерних відносин у сфері політики.

Відповідно до «Звіту з глобального гендерного розриву 2011 року»³, що його надав Світовий економічний форум, Україна посідає 64 місце (серед 135 країн світу) щодо величини гендерного розриву (gender gap) у чотирьох важливих сферах нерівності між чоловіками та жінками: економічна участь, рівень освіти, політичне представництво, сфера здоров'я. З усіх чотирьох показників найгірше місце Україна має у політичному складнику – представництві жінок на найвищих рівнях ухвалення рішень: аж 106 місце.

Отриманий результат повністю підтверджують дані всесвітнього моніторингу залучення жінок до національних парламентів, що його здійснює Міжпарламентська спілка⁴. Згідно з останніми даними (31 березня 2012 року) інформаційної бази «Жінки у національних парламентах», Україна перебуває на 122 місці серед 189 країн світу за кількістю жінок у парламенті, що є дуже низьким показником і ставить Україну позаду низки країн як у пострадянському просторі, так і серед сусідів із колишнього соцтабору. Як видно з таблиці 1, далеко не всі країни колишнього СРСР і соцтабору мають чи мали жінок-лідерок на найвищих позиціях (президенток чи прем'єр-міністринь). Україна мала Юлію Тимошенко, контраверсійність особистості якої не раз обговорювали дослідниці й активістки.

Отож аналіз макрокартини (у міжнародній порівняльній перспективі)

стану гендерних відносин в українському суспільстві на рівні тополітики показує, що він є незадовільним, не відповідає міжнародним стандартам і не вписується у міжнародні зобов'язання України. Аби пояснити, чому так відбувається, доцільно спуститися на нижчий рівень аналізу – подивитися на державну політику України у сфері забезпечення гендерної рівності, політику партій, діяльність жіночих організацій.

Державна політика щодо гендерної рівності

За роки незалежності де юре в Україні відбулося чимало зрушень у сфері забезпечення гендерної рівності на рівні державної політики, стосовно створення так званого національного механізму. Як видно з таблиці 2, Україна пройшла еволюційний шлях від порушення та розгляду у 1990-х роках спочатку так званого «жіночого» питання (передусім, материнства і дитинства) до подальшого його розширення до тематики «рівних прав і можливостей жінок і чоловіків». Від 2000 року почалося поступове оформлення гендерної політики як самостійного напрямку державної політики. Суттєвіші зрушення відбулися після Помаранчевої революції, коли було ухвалено перший на пострадянському просторі окремий закон щодо рівних прав і можливостей жінок і чоловіків; 2007 рік було названо роком гендерної рівності; впроваджено окрему державну програму щодо забезпечення гендерної рівності в українському суспільстві до 2010 року.

Питання гендерної рівності, попри те, що у певних аспектах її інституціоналізації Україна випереджає всі пострадянські країни, залишаються переважно «на папері». При цьому їх часто й далі трактують як суто жіночі проблеми. Це, зокрема, прикмета нової влади, яка відзначається відвертою патріархатністю й сексизмом.

Деякі експертки критикували адміністративну реформу 2011 року, в результаті якої було розформовано міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту. Згідно з указом президента від 6 квітня 2011 року, «Мінсоцполітики України є спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків та спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї». На сьогодні від цього уповноваженого органу про забезпечення гендерної рівності і запобігання насильству у сім'ї чути мало.

Окрім того, сучасна влада не тільки не виконує взятих міжнародних

¹ Доклад о выполнении в Украине Конвенции ООН о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин. Рук. авт. кол. Л. Е. Леонтьева, А. В. Толстокурова, Харьков: Фолио, 2007, 18 с.

² Цілі Розвитку Тисячоліття: Україна – 2010. Національна доповідь. Міністерство економіки України, ПРООН, 2010, с. 60–61.

³ Ricardo Hausman, et al. 2011. *Global Gender Gap Report*, Geneva: World Economic Forum, с. 339.

⁴ *Women in National Parliaments*, IPU, Inter-Parliamentary Union.

Таблиця 1
Жінки у національних парламентах країн колишнього соціалістичного табору

Жінки у національних парламентах			Жінки-лідерки	
Ранг	Країна	% жінок	Нині при владі	Були при владі
24	Білорусь	31,8		
43	Казахстан	24,3		
47	Польща	23,7		Прем'єр-міністриня Ганна Сухоцька
49	Киргизстан	23,3		Президентка Роза Отунбаєва
50	Латвія	23,0		Президентка Вайра Віке-Фрайберга
56	Узбекистан	22,0		
61	Болгарія	20,8		Прем'єр-міністриня Ренета Інджова
64	Естонія	19,8		
	Республіка Молдова			
67	Литва	19,1	Президентка Даля Грибаускайте	Прем'єр-міністриня Ірена Дегутене
68	Таджикистан	19,0		
76	Словаччина	17,3	Прем'єр-міністриня Івета Радічова	
81	Азербайджан	16,0		
92	Російська Федерація	13,6		
104	Румунія	11,2		
120	Вірменія	8,4		
122	Україна	8,0		Прем'єр-міністриня Юлія Тимошенко
128	Грузія	6,6		Виконувачка обов'язків президентки Ніно Буржанадзе

зобов'язань, а й гальмує раніше розпочату роботу. В 2011 році представниця НУО, оцінюючи стан національного механізму забезпечення гендерної рівності⁵, зазначила:

Всі наші успіхи, які були за 10 років останніх, вони розбилися за останній рік. Тобто було створено міністерство, тобто національний механізм інституціональний – механізм зруйновано. Тобто був успіх і з'ясувалося, що так одним розчерком пера можна все зруйнувати. Було ухвалено закон, який є дуже важливим, хоча його багато критикували, я критикувала, але він був. Але сьогодні його зневажено, як і інші закони, як і Конституцію. Тобто успіх, який призвів до неуспіху. Ну і тотальна, скажімо, патріархальність влади.

2010 року було запроваджено посаду радниці з гендерних питань прем'єр-міністра України. Про формальність цього нововведення поділилася досвідом роботи Лариса Кобелянська, радниці з гендерних питань Миколи Азарова:

Я, як радниця прем'єра, це не є фігура, яка є безпосередньо членом команди прем'єра, яка забезпечує його промови і так далі. Я скоріш забезпечую його матеріалом і аль-

тернативною думкою. За вимогою його апарату, і інколи без вимоги, за власною ініціативою, готую аналітичні матеріали, які передаю його апарату. Апарат їх опрацює. Як він їх використовує, тут на це я вже вплинути не можу. Але принаймні канал донесення інформації.

Окрім того, протягом двох останніх років із вуст українських політиків найвищого рівня лунають сексистські заяви про роль та участь жінок у політиці. Микола Азаров 19 березня 2010 року у Дніпропетровську заявив: «Одні кажуть, що наш уряд великий, другі, що в уряді немає жінок, ні на кого подивитися під час засідання Кабінету міністрів. Лише нудні обличчя. За всієї моєї пошани до жінок – не жіноча справа проводити реформи».

Президентка міжнародного правозахисного центру «Ла Страда-Украї-

Світлина Яноша Немеша / УНІАН

⁵ Інтерв'ю з експертками у сфері гендерної рівності проведено від 26 вересня по 7 жовтня 2011 року в рамках проекту ПРООН «Гендерний портрет Криму».

Таблиця 2
Етапи гендерної політики в Україні 1991–2011

№	Тривалість	Ознаки, важливі елементи
1	1991–1995	<ul style="list-style-type: none"> • формування інституцій, які опікувалися би питаннями жінок (питання материнства та дитинства); • участь української урядової та неурядової делегації у Четвертій Конференції ООН зі становища жінок (Пекін, 1995); • перші парламентські слухання про становище жінок в Україні (1995).
2	1996–1999	<ul style="list-style-type: none"> • створення Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту; • розпочалася інституціоналізація державної політики поліпшення становища жінок; • в 1997 році ухвалено Національний план дій на поліпшення становища жінок.
3	2000–2004	<ul style="list-style-type: none"> • подальші інституційні зміни (реформування Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту); • огляд досягнень і проблем на національному та глобальному рівнях з реалізації рекомендацій Пекінської Конференції на Спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН «Пекін+5»; • у Національному плані дій на 2001–2005 роки вперше було визначено першорядні стратегії розвитку гендерної демократії; • у 2001 році ухвалено Закон України «Про попередження насильства в сім'ї»; • у 2004 році пройшли парламентські слухання «Становище жінок в Україні: реалії та перспективи».
4	2005–2009	<ul style="list-style-type: none"> • Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»; • Указ Президента «Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» 2005 р.; • у 2006 р. відбулись Парламентські слухання: «Сучасний стан та актуальні завдання у сфері попередження гендерного насильства» та «Рівні права та рівні можливості в Україні: реалії та перспективи»; • у 2006 р. Кабінетом Міністрів України прийнято постанову «Про проведення гендерно-правової експертизи»; • Державна програма з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві до 2010 року; • у 2007 році при Кабінеті Міністрів України створено Міжвідомчу раду з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку та протидії торгівлі людьми; • 2007 – Рік гендерної рівності.
5	2010–2011	<ul style="list-style-type: none"> • Створення в 2010 р. посади радниці з гендерних питань прем'єр-міністра України; • Адміністративна реформа, переформатування чинного інституційного механізму з гендерної рівності, що викликало занепокоєння у громадськості.

Основне джерело: *Становище сімей в Україні (за підсумками 2000–2009 років): Щорічна державна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище сімей та стан реалізації державної сімейної політики*, Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту, Державний інститут розвитку сім'ї та молоді, Київ, 2010.

на» Катерина Левченко та керівниця недержавної організації «Інформаційно-консультативний жіночий центр» Олена Сулова подали на Азарова судові позови. Печерський районний суд м. Києва, до якого було подано позов, не виявив у вислові Азарова жодної дискримінації. Це рішення підтвердили також апеляційний і Верховний суд. Тож позивачки, вичерпавши можливості на національному рівні, підготували та подали скаргу до Комітету ООН із ліквідації дискримінації щодо жінок відповідно до процедури Факультативного протоколу до Конвенції про ліквідацію дискримінації жінок.

Аптеозом публічного сексизму є два вислови Віктора Януковича. Ще у передвиборній кампанії на початку 2010 року, відмовляючи своїй конкурентці Тимошенко у дебатах, він заявив: «Те, що мені кажуть, що із жін-

кою дарма сперечатися, – неправильно, я з цим не згоден. Я, в першу чергу, вважаю, що вона – прем'єр-міністр і повинна нести відповідальність за кожне своє слово. А якщо вона жінка – то повинна йти на кухню і показувати там свої примхи». А 2011 року в Давосі, перед міжнародною публікою, представляючи промо-кампанію України до Євро-2012, Янукович назвав «принадами» країни квітучі каштани і жінок. «І у містах українських почнуть роздіятися жінки. Побачити цю красу – це чудово», – сказав президент України. Так, ніби секс-туризм рекламував.

Коли у публічному дискурсі з вуст високопосадовців чи не основна функція жінок зводиться до оречевленої краси, об'єкта для споглядання (звісно ж, це поряд з іншою роллю – матері, продовжувачки роду й української нації), то українському суспільству складно уявити інші ролі для жінок – публічної лідерки, суб'єкта державотворення, активної учасниці публічного життя країни.

Партійний рівень гендерної рівності: чи місце жінкам у «великій» політиці?

У передчутті виборчих перегонів політичні лідери починають шукати способи залучити електорат. У такий час збуджується навіть «гендерна чутливість», – в іншу пору таке трапляється вкрай рідко. Отож дискусія

Promoting Democracy in Postcommunist Ukraine

The Contradictory Outcomes of US Aid to Women's NGOs

Kateryna Pishchikova

Kateryna Pishchikova Promoting Democracy in Postcommunist Ukraine The Contradictory Outcomes of US Aid to Women's NGOs

First Forum Press, a Division of Lynne Rienner Publishers, 2011

Західна допомога неурядовим організаціям (НУО) у посткомуністичних країнах привертає дедалі більшу увагу дослідників. Крах комунізму стався водночас зі зміною парадигми міжнародного розвитку на користь дрібніших проєктів, і це зробило НУО каналами надання різних видів допомоги й обіцяло відкрити нові можливості. Втім, уважна оцінка результатів цих програм часто приносила розчарування.

Нещодавно перелік літератури, яка вивчає цю проблему, поповнився цікавою та глибокою монографією Катерини Піщикової «Просування демократії у посткомуністичній Україні. Суперечливі підсумки допомоги USAID жіночим НУО».

Американські програми просування демократії рідше оголошують, що громадський сектор міцнішає (наприклад, що НУО – найефективніший засіб стимулювання демократії), а своїми витратами вони перевершують інших іноземних донорів. Авторка натомість мала змогу як волонтер або частково залучений працівник спостерігати реальність у «громадських» організаціях, що були не більше як джерелом особистого прибутку для людей, які опанували потрібну спонсорам фразеологію просування громадянського суспільства. Ба більше, дискурс громадянського суспільства, запроваджуваний в українській політичній простір, залишається незрозумілим для місцевого люду. «Чи донори сліпі, а чи їм просто байдуже? – запитує Піщикова. – Чи місцеві люди нечесливі, а чи просто геть дурні?» [с. 2].

Даючи свою відповідь, авторка базує її на численних інтерв'ю та спостереженнях, зроблених у Вашингтоні та багатьох українських містах, від Києва, Львова і Харкова до Чернівців, простежуючи багатовікові обґрунтування причетних до програми USAID із просування демократії. Починаючи свою книжку, вона зосереджується на конкурентних розуміннях громадянського суспільства, що постали за комуністичної доби: ті, що були притаманні східноєвропейським письменникам і митцям, які відступили від чиновництва у «друге суспільство», і властиві «мовчазній більшості» громадян приватні форми опору чиновництву, що виявлялися в особистих зобов'язаннях щодо піклування про добробут їхніх сімей і друзів. Піщикова досліджує розбіжності між цими двома розуміннями громадянського суспільства та відмінними дискурсами, прийнятими у західних програмах

просування демократії. Вона показує, що іноземні діячі, які впроваджують західні проєкти, самі є виплодом індустрії розвитку, яка штовхає їх до технократичних (та імперіялістичних) засновків. Замість намагатися плекати місцеве розуміння демократії та громадянської участі, програма будівництва демократії USAID звертається до поширення американських моделей розширення жіночих прав і свобод та до самопомоги (так побудова «відчуття власної гідності» стає вирішенням для проблеми сексуального рабства).

Як це впливає на український жіночий рух? Піщикова вказує на прагматичне сприйняття та особисті маніпуляції, так, як це було за комуністичних часів. Витворено ієрархію із місцевою елітою спеціалістів із розвитку НУО (вони, працюючи на іноземні агенції, просувають їхні моделі сприяння – через нескінченні «тренінги» та «тренінги тренерів») і місцевим громадянським суспільством громадських організацій, багато з яких перейняли уявлення про громадянське суспільство та гендер від комуністичної доби, але, щоб здобути гранти, мавпують фрази, як цього від них очікують донори. Місцеві професійні діячі НУО діють усупереч задекларованій меті просування демократії (наприклад, здобуваючи іноземне фінансування для себе самих та близьких друзів), але вони далекі від уже наявних жіночих організацій (навіть антагоністичні щодо них), не кажучи про широкі кола простих громадян, чії цінності відмінні від того, що очікують від них іноземні агенції. Піщикова вважає ці наявні організації більше співзвучними з місцевими громадянськими особливостями, але іронія полягає у тому, що вони не отримують достатнього фінансування і зрештою маргіналізуються.

Аналіз дискурсу розвитку та його місцевих прочитань, що його здійснює дослідниця, пояснює мотивацію, яка спричиняє відновлення советських стилів прагматичного прийняття місцевими НУО нових офіційних категорій, через які охочі отримати гранти мають навчитися розуміти політику та громадську діяльність. Однак відчувається, що авторка, можливо, спровокувала нові питання, які залишаються без відповіді. Чи є головними антигероями в історії незавершеної демократизації України донори та їхні цинічні місцеві спільники? Яка роль місцевих політичних еліт у підірванні громадянських кампаній? Чи має місцеві НУО-активісти якісь реальні політичні успіхи? В той час, як НУО вочевидь мало переймаються залученням ширшої громадянської участі та, здається, беруться за здебільшого невластиві завдання, треба присвятити більше простору для розуміння, коли НУО будуть здатні досягти певної форми, яка могла б закоренитися в Україні. Наприклад, нині чимало університетів і коледжів закрили центри гендерних студій, і виглядає, що невелика, проте щораз більша спільнота дослідників гендерних студій це схвалює. Так само, 2001 року жіночі та молодіжні НУО в Україні змогли створити коаліцію, щоби провести закон про запобігання домашньому насильству, перший такий серед посткомуністичних країн. Цей закон, попри численні проблеми з його впровадженням, здається, створив оперативне поле для майбутньої активної боротьби за жіночі права.

Александра Грицак
З англійської переклала
Оксана Снігур

«Зміцнення політичних партій через залучення жінок», що її зорганізували 1 березня 2012 року Національний демократичний інститут і Програма розвитку ООН, дала нагоду Арсенієві Яценюку, Віталієві Кличку, Борисові Тарасюку, Леонідові Кожарі поговорити про позитивні зрушення у цьому важливому питанні – ясна річ, на прикладі своїх партій.

Найобізнанішим у проблемах гендерної рівності виявився Кличко – певно, не дарма чимало пожив в Європі. До речі, УДАР – чи не одинока партія, яка має у програмі розділ про гендерну політику і виступає «за рівноправну участь жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства і держави». Окрім того, представниці та представники партії взяли участь у семінарі «Жінки та політичний вплив» (його 22–26 квітня 2012 року провів у Будапешті Інститут Роберта Шумена за підтримки Християнсько-Демократичної партії Швеції та Шведського агентства з міжнародного розвитку (SIDA)). «Лідер партії Віталій Кличко, – повідомила Анна Побережна, – офіційно заявив, що в майбутньому парламенті буде представлено 30% жінок серед депутатів від УДАРу». Видається, що наразі партія УДАР є найсміливішою у просуванні гендерної рівності, принаймні де юре.

Леонід Кожара одразу ж після безрезневої дискусії написав блог про гендерну рівність на «Українській правді». З одного боку, правлячій партії буцімто є чим похвалитися, адже, пише Кожара, «завдяки “кадровому ресурсу” ПР жінки посідають третину керівних посад в Адміністрації Президента до рівня керівника головного управління включно»; «Жінки у складі Партії регіонів завжди відрізнялися високою міжнародною активністю. На власній ділянці роботи переконався, що саме жінки-депутати, такі, як Юлія Львовичкіна, Олена Бондаренко, Ірина Бережна, Юлія Ковалевська та інші є найбільш активними на міжнародній арені і фактично є сьогодні обличчям партії в Європі». З іншого боку, наведена в Кожарі статистика щодо участі жінок у партійній діяльності ПР різних рівнів іще раз підкреслює загальноукраїнську проблему вертикальної гендерної сегрегації. У той час, коли жінки становлять 53% від усіх зареєстрованих членів Партії регіонів, вони займають лише 25,5% посад депутатів усіх рівнів і 30% серед членів керівних органів партії в центрі та на місцях. А якщо заглянути до програми Партії регіонів, то вона є гендерно нейтральною (чи радше гендерно нечутливою), проблеми жінок згадуються лише хіба що в контексті материнства (йдеться про поліпшення здоров'я матерів і дітей; тати і здоров'я чоловіків не є у фокусі уваги політики партії).

Арсеній Яценюк обіцяв, що у партійному списку «Фронт змін» на виборах до парламенту восени другим номером буде жінка. (До речі, хоча б одна жінка у першій п'ятірці – це поширена серед партій практика. Хоча це не означає, що партії готові дотримуватися 20% партійної квоти.) Яценюк також зауважив, що у партії «Фронт змін» іще торік було створе-

но жіноче крило. Очевидно, лідер вважає це необхідним кроком до того, щоб займатися традиційнішими «жіночими» питаннями, як-от материнством. Адже саме завдяки жіночому крилу розпочалася робота у нових для партії напрямках, зокрема, було започатковано програму «Мати-героїня». Прикметно, що цей досить молодий політик і його партія тяжіють до доволі традиційного поділу політики на «серйозну» (hard) і «м'яку», соціальну (soft) – призначену для жінок. Навіть такий на перший погляд прогресивний проєкт Фонду Арсенія Яценюка «Відкрий Україну» як «Простір змін: жінки-лідери» розчарував винятково соціальним спрямуванням проєкту учасниць. Хоча вибір щодо актуальних питань є: наприклад, публічного обговорення і розв'язання потребує ще одна велика проблема – мала участь жінок у дипломатії. У «Фронті змін» 33,5% членів партії – жінки, які також представляють 21% депутатів рад усіх рівнів. А у програмі партії згадано «рівність можливостей для реалізації освітніх, політичних, економічних потреб громадян незалежно від їхньої національності, віросповідання, віку, статі». Оце і вся так звана гендерна політика у цій партії.

Проте напередодні виборів стали виникати нові структури, покликані озвучувати і розв'язувати питання гендерної дискримінації жінок, у тому числі й у політиці. 6 грудня 2011 року у Верховній Раді України оголошено про створення Міжфракційного депутатського об'єднання «Рівні можливості», до якого ввійшли 15 депутатів парламенту з різних фракцій. Співголовами об'єднання стали Юлія Ковалевська від фракції Партії регіонів, Олена Кондратюк від БЮТ-«Батьківщина», Ірина Геращенко від НУНС. До нього також увійшли Ольга Герасим'юк, Ольга Боднар, Микола Томенко, Еліна Шишкіна, Борис Тарасюк, Олена Бондаренко, Олексій Плотніков, Уляна Мостіпан, Леся Оробець, Зоя Шишкіна, Ірина Бережна, Ірина Горіна. Ініціатори об'єднання вважають пріоритетним завданням обстоювання рівних можливостей чоловіків і жінок у питаннях здобуття роботи, освіти, доступу до медицини, участі в суспільно-політичному житті України. Українські депутати, що ввійшли до Міжфракційного депутатського об'єднання «Рівні можливості», – зазначено в його прес-релізі, – вважають одним зі своїх завдань зміну суспільних стереотипів у питаннях гендерної політики. Також вони планують домагатися добровільних квот для більшого представлення жінок у партійних виборчих списках.

Жіночі організації та активізм

Хоча в Україні є сотні жіночих організацій, масовими (з погляду членства та участі у їхній діяльності жінок) ці організації не стали, а також не сконсолідувалися в організований і впливовий жіночий рух. В Україні жіночі організації вкрай рідко займаються питаннями участі жінок у політичному житті країни. Жіночий рух мало впливає на ухвалення політичних рішень, – передусім тому, що не-

має жіночих фракцій при політичних партіях як активних впливових акторів. Згадане Міжфракційне депутатське об'єднання «Рівні можливості» є першою спробою такої організації, і лише пізніше стане видно, чи ефективною.

Також українським жіночим організаціям не притаманний вуличний (низовий) активізм. За даними моніторингу протестних подій Центру дослідження суспільства, протягом 2010 та 2011 років серед усіх протестів частка тих, що зачіпали тематику жіночих прав, була дуже мала: менш як 1%. Серед знакових низових ініціатив 2012 року – феміністичний марш «Церкві й державі час жити нарізно!», зорганізований молоддю феміністичною групою «Феміністична офензива». Він зібрав понад 200 учасниць і учасників. З іншого боку, активна профеміністична молодь дотримується переважно лівих та анархістських поглядів, і тому не розглядає питання політичної участі жінок серед пріоритетних. Загалом серед протестів на прогендерну тематику лідирують акції «Фемен».

Важливо зазначити, що понад третину протестів на теми жінок становили консервативні виступи (передусім, релігійних та правих організацій) на підтримку «сімейних цінностей» та проти абортів і прав ЛГБТ. За останні кілька років в Україні відбувається активний процес інституціоналізації так званого «антигендерного руху», виступи якого набирають форм не лише протестів, а й освітніх ініціатив, вироблення медійної продукції, відвідин заходів на тему прав жінок і дітей тощо.

З другого боку, останнім часом (особливо у передвиборний період) виникають нові ініціативи, започатковані якраз низкою досить активних організацій, які працюють із питаннями забезпечення гендерної рівності. Наприклад, створено Мережу громадського контролю за гендерною рівністю на виборах-2012. Волинська обласна громадська організація «Гендерний центр», Всеукраїнська громадська організація «Жіночий консорціум України», Жіноча демократична мережа Національного республіканського інституту (IRI) у партнерстві реалізують всеукраїнський проєкт «Гендерний моніторинг парламентських виборів 2012», у рамках якого у травні 2012 року було запропоновано ідею створити мережу.

Громадська думка про жінок у політиці

Хоча доступні результати опитувань громадської думки про участь жінок у політиці отримано щонайменше п'ять років тому, вони показують певні тенденції та настрої. З одного боку, ставлення українців до участі жінки в суспільному житті поступово стає егалітарнішим (див. Таблиця 3). Якщо у 1999 році 63% респондентів (65% чоловіків і 61% жінок) погоджувалися з думкою про те, що більшість чоловіків краще підходять для політики, ніж більшість жінок, то дані опитування 2007 року демонструють значну зміну думок дорослого населення. Респондентів із патріархатними поглядами поменшало майже на 20% і тепер їх

Таблиця 3

Більшість чоловіків краще підходять для політики, ніж більшість жінок (%)

	1999			2007		
	Загалом	Чоловіки	Жінки	Загалом	Чоловіки	Жінки
Не згоден / Скоріше не згоден, ніж згоден	19,5	18,2	20,4	34,7	29,6	39,0
Важко сказати напевно	15,8	15,0	16,4	18,2	17,9	18,5
Скоріше згоден, ніж не згоден / Згоден	62,5	65,3	60,4	45,3	50,9	40,8
Немає відповіді	2,2	1,5	2,7	1,7	1,7	1,7
Загалом	100	100	100	100	100	100

Джерело: Дослідження «Думки і погляди населення» («Омнібус») Київського міжнародного інституту соціології, лютий 1999 року (n=1588), квітень 2007 року (n=2009).

Таблиця 4

Відповідь респондентів на запитання, скільки жінок-депутаток повинно бути серед депутатів Верховної Ради України, 2007 рік (%)

	Загалом	Чоловіки	Жінки
Не менш як 25%	66,9	62,0	70,9
Десята частина	8,5	11,0	6,4
Жодної	4,4	6,6	2,6
Не знаю / важко відповісти	15,1	15,0	15,2
Немає відповіді	5,1	5,3	4,9
Загалом	100	100	100

Джерело: Дослідження «Думки і погляди населення» («Омнібус») Київського міжнародного інституту соціології, квітень 2007 року (n=2009).

45%. Окрім того, значущою є відмінність між чоловіками та жінками: з тим, що чоловіки краще підходять до політики, ніж жінки, погоджуються 51% чоловіків і 41% жінок.

З другого боку, у 2007 році лише близько 35% респондентів заперечують цю поширену в українському су-

спільстві патріархатну думку. Також загалом п'ята частина респондентів не може чи відмовилася дати відповідь на це запитання, що може бути зумовлене браком суспільної дискусії.

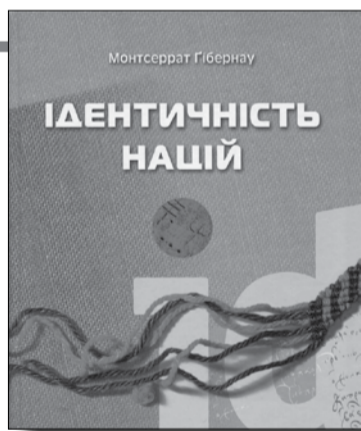
За даними загальнонаціонального репрезентативного дослідження Київського міжнародного інституту соціо-

логії, більшість респондентів (67%) вважають, що серед депутатів Верховної Ради жінки повинні становити не менш як чверть (див. Таблицю 4). Зрозуміло, що більшою мірою підтримують цю думку жінки: 71% проти 62% чоловіків. Однак, теперішня ситуація у Верховній Раді абсолютно відрізняється від громадської думки дорослого населення українського суспільства щодо реальної ситуації в Україні.

Отже, опитування громадської думки кажуть, що ставлення українського суспільства до участі жінок у політичному житті країни залишається досить суперечливим, але більше спрямованим у бік гендерної рівності, аніж ставлення та реальні дії політиків і управлінців різних рівнів влади. З одного боку, українці схильні висловлювати досить патріархатні погляди, вважаючи, що політика – то радше чоловіча справа. З другого боку, вони вважають, що жінки здатні покращити стан справ у структурах влади і держава повинна забезпечити чоловікам і жінкам рівні права та можливості для участі у політичному житті. Окрім того, динаміка поглядів українського суспільства на роль жінки свідчить про те, що населення поступово стає егалітарнішим і підтримує ідею забезпечення рівних прав і можливостей для чоловіків і жінок у суспільстві.

Що може врятувати ситуацію у короткостроковій перспективі?

На сьогоднішній день у багатьох країнах світу доволі поширеним заходом політики позитивних дій задля покращення становища жінок є гендерні квоти для найвищих органів влади. Саме питання гендерних квот було найдражливішим у дискусіях під час ухвалення закону «Про забезпечення

Монтсеррат Гібернау Ідентичність націй

Переклад з англійської Петра Тарашука
Київ: Темпора, 2012

Свою книжку про ідентичність сучасних націй Монтсеррат Гібернау – каталонка, народжена у Барселоні, а сьогодні професорка політології Коледжу Квін Мері Лондонського університету, – написала англійською мовою. Український переклад її праці став третім – після іспанського та каталонського.

Авторка вважає головними ознаками національної ідентичності її тяглість та унікальність. Перша із цих ознак живиться уявленнями про націю як спільноту, закорінену в минулому, проте спрямовану у майбутнє. Друга є наслід-

ком згуртування індивідів навколо однієї мови, власної території, спільного походження, історії, долі, цінностей і традицій, а відтак і самоусвідомлення своєї духовної єдності та культурної відмінності від решти світу – «інших», «наших», «чужинців». Натомість свідомості особи відчуття належності до нації надає трансцендентного виміру, що підносить її над буденністю та долучає до вічності.

Національну ідентичність зазвичай творять, підтримують і «перезавантажують» інтелектуали, проте насаджують її насамперед держава. Вона, пише Монтсеррат Гібернау, формує та поширює через систему освіти та ЗМІ певні образи нації, «доброго громадянина» і «спільного ворога», а також ідеї, символи та ритуали, покликани виплекати в індивідів почуття взаємної симпатії та солідарності.

Однак дослідницю більше цікавлять нинішні та прийдешні перетворення національної ідентичності під тиском знизу, згори та зсередини. Тиск знизу (з боку національних меншин і громад іммігрантів) спонукав деякі західні держави вдатися до політики деволуції, тобто децентралізації влади (в Іспанії модель симетричної деволуції отримала назву «café para todos» – «кава для кожного»). Авторка доводить на прикладах Квебеку, Шотландії, Вельсу, Пів-

нічної Ірландії, Країни Басків і Каталонії, що деволуція зміцнює тожсамість «бездержавних» націй і водночас сприяє формуванню у них подвійної ідентичності – регіональної та загальнодержавної. До того ж, наголошує вона, деволуція притлумлює сепаратизм, «запобігає відокремленню й ослабленню вигоди незалежності» (це було написано 2007 року).

Згори на національну ідентичність тиснуть наддержавні інституції – наприклад, Європейський Союз, який прагне прищепити громадянам різних держав спільну, наднаціональну, «емоційну» європейську ідентичність. Нарешті, тиск із середини (з боку корінного населення) обумовлений його намаганнями вберегти «чистоту» національної ідентичності перед реальними та уявними загрозами їй від іммігрантів.

Зрештою, у новому тисячолітті, доходить висновку Монтсеррат Гібернау, національна ідентичність не втратила свого значення для людини та її спільноти і надалі тільки зміцнюватиметься та збагачуватиметься. Змінюючись відповідно до викликів глобалізації, національна ідентичність зберігає своє ціннісне осердя та емоційну наснаженість, а водночас стає відкритою різноманітним зовнішнім впливам – отже, вона справді «міцнішає, коли стає крихкіша».

Вітадій Пономарьов

рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Кілька попередніх законопроектів відхилили почасти через пропозицію про конкретну 30% квоту. Тимчасом закон тлумачить термін «позитивні дії» як «спеціальні тимчасові заходи, спрямовані на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України»; «державна політика щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків спрямована на застосування позитивних дій»; позитивні дії не вважаються дискримінацією за ознакою статі. Однак у законі не прописано зміст і механізм упровадження позитивних дій, а також відповідальність за їх відсутність, що робить згадані положення Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» лише декларативними твердженнями.

В Україні загалом здійснено понад десять спроб законодавчо закріпити позитивні дії для забезпечення збалансованого представництва чоловіків і жінок у найвищому органі законодавчої влади. Чергову спробу впровадити 20-відсоткову квоту на представництво жінок у виборчих списках зроблено 9 лютого 2010 року, проте депутати Верховної Ради знову її не підтримали.

Натомість громадська думка, як показують опитування, набагато прихильніша до запровадження гендерних квот. У 2008 і 2010 роках ідею квотування місць у Верховній Раді підтримувало близько половини українців (див. Таблицю 5).

Законодавчі гендерні квоти в Україні не було підтримано, але існує реальніший шанс запровадити добровільні партійні квоти. Слід зазначити, що за прогнозом Національного де-

Таблиця 5

Для того, щоб збільшити кількість жінок серед депутатів Верховної Ради, пропонується застосувати гендерні квоти. Як Ви ставитеся до такої пропозиції? (%)

	2010			2008		
	Загалом	Чоловіки	Жінки	Загалом	Чоловіки	Жінки
Підтримую	47,6	39,9	53,8	51,3	41,4	59,4
Не підтримую	22,2	30,0	15,8	18,1	25,2	12,3
Немає власної думки	16,9	17,5	16,3	17,8	19,5	16,5
Важко сказати / Не знаю	11,1	10,4	11,7	11,6	12,5	10,8
Немає відповіді	2,2	2,2	2,3	1,2	1,4	1,1
Загалом	100	100	100	100	100	100

Джерело: Дослідження «Думки і погляди населення» («Омнібус») Київського міжнародного інституту соціології, вересень 2008 року (n=2036); жовтень 2010 року (n=2038).

мократичного інституту, в межах змішаної виборчої системи на щорічних парламентських виборах жінки здобудуть лише 6% місць.

Втім, привертає увагу, що політики (очевидно, в передчутті передвиборних перегонів) починають зачіпати питання гендерної рівності, зокрема, малої присутності жінок у Верховній Раді. Складається враження, що питання гендерних квот поступово стає елементом передвиборного популізму. Прикро, що паралельно не відбувається фахових дискусій із цього питання на державному рівні: навіть відомі політики не завжди розбираються у питаннях про типи квот, способи їх впровадження та очікувані результати. А наскільки щирими є пропозиції «позитивних дій»? Скажімо, колишній депутат ВР Євген Жовтяк пропонує встановити 50% добровіль-

ну партійну квоту перед виборами, – чи домагатиметься цього член Центрального проводу партії «Українська платформа “Собор”» Жовтяк щодо власної політичної сили? Впадає в очі також і його цілком патріярхатне розуміння практик батьківства: «для гармонійного розвитку дитини вкрай важливо, щоб хоча б перші три роки життя саме мама, а не няня, бабуся чи вихователь, була поруч». А чоловік взагалі як суб'єкт батьківства не розглядається? Для гармонійного розвитку дитини він не потрібен? Якби Євген Жовтяк критичніше оцінив розподіл приватної та публічної праці жінками і чоловіками, можливо, він би розумів брак часу як важливого ресурсу для політичної участі.

У пострадянському контексті полюбляють нагадувати про радянську практику набору у владні органи

близько 30% жінок, додаючи, що вони були доярками і не могли реально впливати на політичні рішення. Але чи здатна була це робити більшість чоловіків – окрім компартійної верхівки? Звісно, доцільно передусім зреформувати владну систему в Україні, але це потребує часу. Противники гендерних квот слушно зауважать, що сучасні партії наповняють квоти «своїми» жінками, так само позбавленими змоги приймати самостійні рішення.

Очевидно, що ініціатива політичного квотування має надходити від самих жінок – як це було, наприклад, у скандинавських країнах. Можна, звісно, дискутувати, чи існує достатня кількість кваліфікованих кандидаток, аби заповнити квоти. Однак жінки в Україні за рівнем фахової освіти й зайнятості не поступаються чоловікам, і важко повірити, що політичні партії не зможуть знайти і підготувати потрібну кількість кандидаток. Українські партії переважно перетворилися на «закриті чоловічі клуби», і хоча кваліфікація багатьох чоловіків-політиків викликає сумніви, вони мають партійну підтримку й не зацікавлені ширше залучати жінок до політичної діяльності.

Окрім того, одним з основних стримувальних чинників для професійної активності жінок залишається відсутність якісної допомоги у вихованні дітей і виконанні домашньої роботи. Брак доступної інфраструктури побутового обслуговування, скорочення мережі дитячих дошкільних закладів і низька якість їхніх освітньо-виховних послуг, недостатнє врахування роботодавцями інтересів працівниць і працівників із сімейними обов'язками зумовлюють «подвійне» трудове навантаження жінок на ринку праці та в домашньому господарстві. Феміністичні дослідниці вважають саме час важливим ресурсом, відсутність якого (наприклад, через звантажених домашньою роботою) не може бути скомпенсована.

Наостанок треба зауважити, що діяльність основних акторів, які впливають на процеси впровадження політики гендерної рівності, здійснюється 1) на рівні інституцій політики і держави, де приймають політичні рішення – так звана дія «зверху»; 2) на рівні громадських ініціатив – представлених, передусім, жіночим рухом, так званою дією «знизу»; 3) на рівні інституцій освіти і науки; 4) на рівні міжнародного впливу – міжнародні організації, програми, проекти тощо; 5) на рівні інформування громадськості – медіа, які радше відіграють роль посередника між переліченими інституціями. І важливою є не лише робота кожного актора чи групи акторів, а налагоджені зв'язки (співпраця) між ними. Успішне впровадження та регулювання гендерних відносин передбачає утвердження цінності гендерної рівності як у суспільстві загалом, так і в різних його інституціях зокрема, недопущення дискримінації за ознакою статі, забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень (найперше на ринку праці та у сфері політики), забезпечення жінкам і чоловікам рівних можливостей для поєднання професійних і сімейних обов'язків. □

Александр Бобраков-Тимошкин
Проект «Чехословакия»
Конфликт идеологий
в Первой Чехословацкой
республике (1918–1938)
Москва: Новое Литературное
Обозрение, 2008

У книжці Александра Бобракова-Тимошкина описано розвиток міжвоєнної Чехословаччини крізь призму конфлікту характерних для неї ідеологій етнонаціоналізму, ліберального гуманізму та демократії, ідей прогресу, соціальної справедливості тощо.

Перша Чехословацька республіка, вважає автор, суттєво відрізнялася від інших держав, що виникли в Центральній та Східній Європі після Першої світової війни, передусім тим, що засади її утворення, окрім націоналізму, мали ширше ідеологічне забарвлення. Засновник Чехословаччини та її перший президент Томаш Масарик розглядав утворення незалежної держави чехів і словаків як проект, котрий дасть змогу реалізувати їх історичне призначення як єдиного народу, нести у світ ідеали гуманізму, демократії та соціального прогресу.

На відміну від інших країн регіону, опанованих різними формами авторитаризму, в Чехословаччині два десятиліття зберігалася парламентська демократія, політичні свободи, розвинуте громадянське суспільство. Попри те, що творці незалежної держави розглядали її як засіб реалізації споконвічної мрії чехів і словаків про визволення від німецького та угорського поневолення, у Першій республіці не було жорстких утисків національних меншин, їхні партії здебільшого діяли легально і були представлені у парламенті.

У 1938 році Перша Чехословацька республіка припинила існування. Звісно, важливу роль у цьому відіграли вкрай несприятливі зовнішньополітичні обставини. Втім, вважає дослідник, її крах спричинили також суттєві внутрішні суперечності, і то не лише про-

блеми з німецькою та угорською меншинами.

Сама ідея «чехословакізму», єдиної чехословацької нації, закладена в підмурок єдиної держави, відіграла позитивну роль лише у перші роки її становлення. Натхненниками та носіями цієї ідеології головно були чехи, які часто розглядали словаків як менш розвинену частину спільного народу.

Зростання словацької національної свідомості зумовило поглиблення розбіжностей між чехами та словаками під впливом політичних, соціально-культурних, релігійних та інших чинників, тим часом як панівна державна ідеологія не модернізувалася, і це стало однією з причин ерозії державності Першої Чехословацької республіки.

Попри історичний драматизм реалізації «чехословацького проекту», автор у підсумку визнає значущість цього задуму і перевагу його ідейних рушіїв над багатьма ідеологемами, що їх намагалися впровадити у Центральній Європі ХХ століття.

Варто додати, що його демократичний спадок позитивно вплинув на цивілізований, толерантний і виважений процес розмежування між чехами та словаками на початку 1990-х років. І нині стосунки між ними мають насправді дружній характер, а свої міждержавні відносини обидві сторони кваліфікують як упривілейовані й надстандартні.

Георг Целуйко